

F. V. KONSTANTINOV

STALINOVO ROZVITIE MARXISTICKO-LENINSKEJ TEÓRIE O ZÁKLADNI A NADSTAVBE

Dielo génia odlišuje sa od obyčajných prác tým, že okrem vrcholne jasného a hlbokého zodpovedania otázok, ktoré sa vynorily v procese rozvoja určitej vedy, kladie nové otázky, budí myšlienky, podnecujúc ich vpred, núti skúmať celý rad poučiek, ktoré sa zdaly predtým definitívne ustálené a jasné.

Medzi takéto práce patrí aj geniálne dielo J. V. Stalina *Marxizmus a otázky jazykovedy*. Toto dielo vnieslo jasné svetlo do jazykovedných otázok, dalo pevný teoretický marxistický základ v tejto oblasti, vyriešilo krízu v jazykovede, vyviedlo ju zo slepej uličky, do ktorej ju zaviedli vulgarizátori, zjednodušovatelia, pseudomarxisti — marrovci.

Stalinovo dielo vnieslo jasné svetlo nielen do tejto oblasti, ale i do celého množstva vážnejších otázok marxistickej vedy o spoločnosti, a to do takých problémov, ako je otázka základne a nadstavby, najmä do otázky o špecifických zvláštnostiach vývoja nadstavby a zmeny jednej nadstavby v inú.

Rozsahom neveľké dielo J. V. Stalina *Marxizmus a otázky jazykovedy* v skutočnosti má cenu mnohých a mnohých sväzkov. V znamení tejto geniálnej Stalinovej práce, jeho veľkých myšlienok sa bude rozvíjať naša pokroková sovietska veda a práve tak aj pokroková vedecká myšlienka za hranicami našej vlasti.

Otázka základne a nadstavby je jedným zo základných ústredných problémov historického materializmu. Nehľadiac však na jej prvoradý význam v marxistickej vede o spoločnosti, o zákonoch vývoja spoločnosti, za posledné roky nevyšla tlačou ani jedna práca, ani jedna monografia a dokonca ani ako tak významnejšia úvaha o tejto otázke. Predovšetkým nesú zodpovednosť naši sovietski filozofi za to, že sme zanedbali tento vážny problém, že sme nevenovali jeho rozpracovaniu zaslúženú pozornosť. Určitú zodpovednosť nesú naši filozofi aj za ten zmätok, ktorý vládol v jazykovede — ako výsledok nesprávneho, vulgárneho chápania otázky základne a nadstavby.

V čom je podstata otázky základne a nadstavby, aké miesto zaujíma tento

problém v historickom materializme — vo vede o zákonitosti spoločenského vývoja?

V. I. Lenin v spise *Kto sú „priatelia ľudu“ a ako bojujú proti sociálnym demokratom?* hovorí, že základná myšlienka Marxovej doktríny spočíva v tom, že „spoločenské vzťahy sa delia na materiálne a ideologické. Ideologické sú len nadstavbou nad materiálnymi...“.¹

Podľa tohto Lenin videl podstatu otázky základne a nadstavby v tom, že v protiklade k rozličným idealistickým učeniam, ktoré si plietly a nechápaly otázku, ako vo veľkej rozmanitosti javov spoločenského života rozlíšiť dôležité od menej dôležitého, podstatné od nepodstatného, nevyhnutné od náhodného, Marx postavil otázku o hospodárskej štruktúre spoločnosti ako o jej reálnom základe a o ideologických vzťahoch ako o odraze ekonomiky, ako o nadstavbe nad ekonomikou.

Marx prvý vedecky riešil to, s čím sa trápili buržoázni sociológovia a čo oni nemohli vyriešiť najmä preto, že boli buržoáznymi sociológmi a idealistami. Marx však nehľadal riešenie otázky s hľadiska, čo je podstatné a čo nepodstatné, čo je dôležité a čo menej dôležité. Staval otázku takto: ak východisko historického vývinu, určujúce začiatok spoločenského života, spočíva vo výrobe materiálnych statkov, a ak je výroba materiálnych statkov prvotným životným základom spoločnosti, bez čoho niet a nemôže byť spoločnosti, bez čoho spoločnosť nemôže existovať, je zrejmé, že aj tie vzťahy, ktoré vznikajú medzi ľuďmi v procese výroby materiálnych statkov, t. j. ekonomické alebo výrobné sú tými prvotnými, určujúcimi vzťahmi, na základe ktorých vyrastajú všetky ostatné spoločenské vzťahy. V dejinách ľudstva bolo také obdobie, keď nebolo náboženstva, výroba však bola, boli hospodárske vzťahy; bolo obdobie, keď nebolo politických vzťahov, keď nebolo štátu a práva, ale základ spoločnosti — historicky určené výrobné, hospodárske vzťahy boli; bolo obdobie, keď nebolo vedy, filozofie, umenia, výrobné, hospodárske vzťahy však už boli. Príde čas, keď s víťazstvom komunizmu na celom svete nebude štátu, nebude práva, ale komunistické výrobné, hospodárske vzťahy ako základ, základňa spoločnosti budú existovať.

V tomto smysle historicky určené hospodárske vzťahy predstavujú prvotný, určujúci dôvod spoločnosti, čo podmieňuje nadstavbu danej spoločnosti, dvíhajúcu sa nad touto základňou.

Toto Marxovo formulovanie otázky o výrobných vzťahoch ako o základni, určujúcej politickú, právnu a ideologickú nadstavbu, umožnilo vedecky určiť, aké vzťahy v skutočnosti existujú medzi politikou, právom, filozofickými, náboženskými a estetickými náhľadmi na jednej strane a medzi ekonomickými vzťahmi na druhej strane. Marx prvýkrát používa kategóriu *základňa* a *nad-*

¹ V. I. Lenin, *Spisy* I, 94.

stavba v práci *Osemnásty brumaire Ludvika Bonaparta*, t. j. r. 1852. Analyzujú boj tried, strán, rozličných politických názorov r. 1848 vo Francúzsku, Marx písal: „Z rozdielných foriem vlastníctva, zo sociálnych podmienok existencie dvíha sa celá nadstavba rozdielných a svojrázne utvorených pocitov, ilúzií, spôsobov myslenia a životných názorov. Tvorí a formuje ich celá trieda zo svojho materiálneho základu a zodpovedajúcich spoločenských pomerov. Jednotlivé individuum, do ktorého sa vlievajú tradíciou a výchovou, môže si namýšľať, že tvoria skutočne určujúce pohnútky a východisko jeho konania.“²

Marx takýmto spôsobom tu skúma politické náhľady politických strán, tried, ich svetonáhľady, city a ilúzie ako nadstavbu nad reálnymi vzťahmi vlastníctva. Klasickú formuláciu základných téz historického materializmu, v tom aj definíciu základne a nadstavby podal Marx vo svojom skvelom úvode *Ku kritike politickej ekonomie* (1859). Marx tam píše, že „v spoločenskej produkcii svojho života vstupujú ľudia do určitých, nevyhnutných, od ich vôle nezávislých vzťahov, výrobných vzťahov, ktoré zodpovedajú určitému stupňu vývinu ich materiálnych produktívnych síl. Súhrn týchto výrobných vzťahov tvorí hospodársku štruktúru spoločnosti, reálnu základňu, nad ktorou sa dvíha právna a politická nadstavba a ktorej zodpovedajú určité formy spoločenského vedomia“.³

Marx, definujúc takto historický materializmus, na prvé miesto kladie poučku o základni a nadstavbe. Z tohto vychádza aj Lenin pri svojom vysvetľovaní a rozvíjaní historického materializmu; vyberá toto jadro veľkej marxistickej teórie o spoločnosti a zdôrazňuje, že podstata tejto teórie spočíva v rozdelení spoločenských vzťahov na základňu a nadstavbu, na hospodárske a ideologické vzťahy.

Marx a Engels rozvíjali otázku základne a nadstavby aj v ďalších svojich prácach.

Veľkí pokračovatelia Marxa a Engelsa — Lenin a Stalin — rozpracúvali otázku základne a nadstavby vo všeobecno-teoretických dielach a najmä v prácach, venovaných analýze kapitalistickej ekonomiky imperialistického obdobia a jej nadstavby, aj v prácach, venovaných obdobiu vytvárania sovietskej spoločnosti, a v prácach s. Stalina — už zväčšiaccej a upevňujúcej sa sovietskej socialistickej spoločnosti.

V práci J. V. Stalina *O dialektickom a historickom materializme* — v základnom a najobsiahlejšom filozofickom diele marxizmu — vo vyššej etape vývoja filozofického myslenia, hlavnou ideou, ktorá sa ťahne ako červená

² K. Marx, *Osemnásty brumaire*, Bratislava 1950, 42.

³ K. Marx, *Úvod ke kritice politickej ekonomie*, Praha 1946, 7.

niť, je rozdelenie spoločenských vzťahov na materiálne, hospodárske vzťahy na jednej strane a na ideologické vzťahy na druhej strane. Otázka základne a nadstavby zaujíma tu v podstate hlavné miesto. S. Stalin s neprekonateľnou silou a hĺbkou rozpracoval problém o aktívnej úlohe spoločenských, politických ideí, náhľadov, teórií a ustanovizní. Pritom s. Stalin ukazuje, že reakčné politické myšlienky, náhľady, teórie a ustanovizne brzdia spoločenský vývoj; naproti tomu pokrokové myšlienky, náhľady a ustanovizne majú veľkú mobilizujúcu, organizujúcu a pretvárajúcu úlohu vo vývoji spoločnosti.

Charakterizujú obdobie, keď živelný rozvoj produktívnych síl vedie ku ich konfliktu s odumierajúcimi výrobnými vzťahmi, keď namiesto evolučného vývoja prichádza revolúcia, s. Stalin píše: „Tu obzvlášť nápadne vystupuje do popredia *obrovská úloha* nových spoločenských ideí, nových politických ustanovizní, novej politickej moci, ktoré sú povolané násilím odstrániť staré výrobné vzťahy. Na základe konfliktu medzi novými produktívnymi silami a starými výrobnými vzťahmi, na základe nových hospodárskych potrieb spoločnosti vznikajú nové spoločenské idey, nové idey organizujú a mobilizujú masy, masy sa sdružujú v novú politickú armádu, utvárajú novú revolučnú moc a využívajú ju na to, aby násilím odstránili staré poriadky vo výrobných vzťahoch a nastolili nové poriadky. Živelný proces vývinu ustupuje uvedomelej činnosti ľudí, pokojný vývin — násilnému prevratu, evolúcia — revolúcií.“⁴

Ako vidíme, bol tu v podstate opísaný proces zničenia starej ekonomiky, vytvorenia novej, ba aj úloha nových politických ideí a nových politických ustanovizní, t. j. novej nadstavby vo formovaní svojej základne, v jej upevnení.

Súduh Stalin v práci *O dialektickom a historickom materializme* si nevytýčil úlohu preskúmať celý složitý proces vzájomného pôsobenia základne a nadstavby. Aj tak tu bol tento problém v podstate geniálne ozrejmnený a rozvítý.

Práca s. Stalina *Marxizmus a otázky jazykovedy* javí sa ako by bezprostredné pokračovanie a rozvíjanie práce *O dialektickom a historickom materializme*. Teória historického materializmu a jej dôležitá otázka základne a nadstavby bola tu všestranne rozvítá.

Súduh Stalin v práci *O dialektickom a historickom materializme* odhaľuje zdroj spoločenských, politických ideí, náhľadov, teórií, politických ustanovizní v ekonomike spoločnosti. Poukazuje na to, ako sa historicky menily výrobné vzťahy medzi ľuďmi súčasne so zmenami produktívnych síl spoločnosti a ako zmena výrobných vzťahov vyvolala prevrat v oblasti politických, spoločenských ideí, náhľadov a ustanovizní.

Diskusia o otázkach jazykovedy odhalila zmätok, ktorý vládol pri vysvetľo-

⁴ J. V. Stalin, *Otázky leninizmu*, Bratislava 1951, 574.

vaní otázky základne a nadstavby, pri vulgárnom a veľmi povrchnom vysvetľovaní nadstavby. S. Stalin nielen že nepodvratnou silou logiky dokázal, prečo jazyk nemožno zaradiť do nadstavby, ale podal aj jasnú, všestrannú charakteristiku toho, čo je základňa a čo je nadstavba.

Čo je vlastne základňa spoločnosti s marxistického hľadiska? Aby sme si mohli jasne uvedomiť význam Stalinovej práce pri ozrejmovaní tejto otázky, musíme mať na zreteli nepresné a popletené definície o základni, ktoré sa vyskytovaly v našej populárnej filozofickej a ekonomickej literatúre. Obvyčajne sa základňa stotožňovala so spôsobom výroby. „Spôsob výroby, t. j. produktívne sily a im zodpovedajúce výrobné vzťahy tvoria hospodársku základňu (podstatu) spoločnosti, nad ktorou sa dvíha sústava nadstavieb: politické zriadenie a ustanovizne a taktiež formy spoločenského vedomia — morálka, veda, náboženstvo, filozofia a i.“⁵

Takéto určenie základne a nadstavby bolo veľmi rozšírené až do vzniku prác s. Stalina o jazykovedných otázkach. Mnohí z nás stotožňovali základňu s pojmom spôsobu výroby, do nadstavby zaraďovali predovšetkým politické zriadenie a potom formy spoločenského vedomia. Do nadstavby zaraďovali aj vedu, aj náboženstvo, aj filozofiu.

Spôsob výroby však a základňa — to sú pojmy síce jedného druhu, ale nie sú totožné. Spôsob výroby zahrnuje aj produktívne sily, aj výrobné vzťahy, ale základňa spoločnosti — podľa Marxovej definície — je súhrn historicky určených výrobných vzťahov. S. Stalin definuje základňu podobne ako Marx.

„Základňa je hospodárske zriadenie spoločnosti v danej etape jej vývoja.“⁶

Týmto spôsobom bola obnovená a rozvinutá Marxova definícia z jeho práce *Ku kritike politickej ekonomie*. Pod základňou s. Stalin rozumie hospodárske zriadenie spoločnosti v danej etape jej vývoja. Hospodárske zriadenie — to je súhrn historicky určených výrobných vzťahov. Tieto vzťahy sú určované produktívnymi silami. Oddeliť ich od seba nemožno. Produktívne sily však do základne spoločnosti nepatria. Teda spôsob výroby — presne povedané — je širší pojem ako hospodárske zriadenie spoločnosti.

Aké sú špecifické zvláštnosti základne?

Základňa slúži spoločnosti predovšetkým hospodársky, t. j. zahrnuje tie vzťahy, v rámci ktorých sa ľudia jedine môžu zaoberať výrobou materiálnych statkov pre nich nevyhnutných. Ďalej — výroba je priamo spätá s produktívnymi silami. Nemožno si predstaviť hospodárske zriadenie spoločnosti izolované od produktívnych síl. To je vlastne forma určitého obsahu. Obsah — produktívne sily a výrobné vzťahy sú formou vývinu produktívnych síl. Forma nemôže nikdy existovať nezávisle od obsahu.

⁵ *Kratkij filosofskij slovar*, Politizdat, 1940, 20.

⁶ *Za marxistickú jazykovedu*, Bratislava 1950, 9.

Ďalšia vlastnosť základne spočíva v tom, že je určujúcou silou vo vzťahu k nadstavbe.

Základňa v triednej spoločnosti má triedny charakter. Keď aj produktívne sily, tvoriace jednu stránku spôsobu výroby, nie sú triedne, výrobné vzťahy, ekonomické vzťahy v triednej spoločnosti majú triedny charakter.

Čo tvorí napr. hospodársky základ, základňu kapitalistického zriadenia? Je to kapitalistické súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov, vykorisťovanie robotníkov kapitalistami, vzťahy nadvlády a podradenosti medzi robotníkmi a kapitalistami. Súhrn týchto výrobnno-hospodárskych vzťahov tvorí hospodársku štruktúru kapitalistickej spoločnosti, určujúcu politické, právne a iné náhľady a im zodpovedajúce ustanovizne. Z charakteru tejto základne vyplývajú krízy, vojny, hospodárske katastrofy, imperialistická politika, hnilobné, dekadentné, úpadkové umenie, tmárstvo, mystika vo filozofii — všetko, čím je „preslávený“ terajší kapitalistický svet.

Proti reakčnej kapitalistickej základni stojí teraz socialistická základňa, založená na spoločenskom vlastníctve výrobných prostriedkov, na vzťahoch spolupráce a vzájomnej pomoci ľudí, oslobodených od vykorisťovania. Socialistickej základni zodpovedá aj určitá socialistická nadstavba.

Takto je základňa odlišená od spôsobu výroby. Základňu nemožno zamieňať s výrobou, s procesom výroby. Výrobný proces — to je vzťah medzi spoločnosťou a prírodou.

Základňa spoločnosti — to sú vzťahy medzi ľuďmi, ktoré vznikajú v procese výroby a v procese vzájomného pôsobenia spoločnosti a prírody. Pokusy zamieňať jedno s druhým vedú k vulgarizácii a k zjednodušovaniu. Práca s. Stalina je zamierená práve proti zjednodušovaniu a proti vulgarizácii.

Čo je vlastne nadstavba? Ako sme už vyššie uviedli, až do uverejnenia práce s. Stalina o otázkach jazykovedy bola veľmi rozšírená predstava, že nadstavba — to sú vlastne formy spoločenského vedomia, do ktorých zahrnovali aj vedu aj jazyk. Pri charakteristike nadstavby na prvom mieste sa uvádzali štát, právo, potom morálka, veda, náboženstvo, filozofia, literatúra, umenie, pričom sa mnohým zdalo, že najbližšie k ekonomickým vzťahom, k základni je štát. Potom prichádza právo. Štát bez práva neexistuje, ako neexistuje právo bez štátu. Až potom nasledujú ostatné nadstavbové javy, vzdialenejšie od základne. Engels hovorí, že náboženstvo a filozofia sú javy, ktoré sa vznášajú vysoko vo vzduchu a ktoré vzájomne pôsobia na základňu prostredníctvom štátu a práva.

Stalinova definícia nadstavby vniesla do tejto vcelku správnej definície nadstavby spresnenie a niektoré opravy. Toto robí našu marxisticko-leninskú teóriu ešte presnejšou a presvedčivejšou.

„Nadstavba — hovorí s. Stalin — to sú politické, právne, náboženské, umelecké, filozofické náhľady spoločnosti a im zodpovedajúce politické, právne

a iné ustanovizne.“⁷ Na prvé miesto kladie s. Stalin *náhľady* politické, právne, náboženské, umelecké, filozofické a až potom uvádza im zodpovedajúce politické, právne a iné *ustanovizne*. Medzi základňou a ustanovizňami existuje ohnivo: politické a iné *náhľady*. Táto stalinská definícia nadstavby, analýza jej vzniku, formovania zodpovedajú skutočnému historickému behu vecí na rozdiel od predošlého, do určitej miery zjednodušujúceho chápania nadstavby a jej rozličných složiek.

Súdrh Stalin tvorivo rozvinul marxistické učenie o základni a nadstavbe, o ich spojitosti, o zákonitostiach vývinu a zmien. Charakterizujúc nadstavbu s. Stalin na prvom mieste uvádza politické, právne a iné *náhľady*, vznikajúce v danej ekonomickej základni, a ustanovizne robí závislými od týchto náhľadov. Nové politické, právne a iné ustanovizne vznikajú v súhlase s novými politickými a inými náhľadmi.

Čo vlastne vzniká skôr: diktatúra proletariátu alebo myšlienka, teória diktatúry proletariátu? Samozrejme to bola najprv myšlienka, teória diktatúry proletariátu; ktorá potom musela ovládnuť mysle miliónov ľudí robotníckej triedy, aby sa v dôsledku triedneho boja a revolúcie stala skutočnosťou. Stalinova poučka o tom, že v nadstavbe vznikajú najprv na základe daných ekonomických vzťahov určité politické, právne a iné *náhľady* a až potom im zodpovedajúce ustanovizne, je v súhlase s historickým vývojovým procesom.

Aké sú zvláštnosti nadstavby?

Špecifická zvláštnosť nadstavby — hovorí s. Stalin — spočíva v tom, že slúži spoločnosti zodpovedajúcimi ideami a ustanovizňami.

Druhá zvláštnosť nadstavby je v tom, že na rozdiel od jazyka nesúvisí bezprostredne s výrobou, ale iba nepriamo, prostredníctvom základne. Nadstavba je bezprostredne spojená so základňou, ňou je určovaná, ale zmeny produktívnych síl vyvolávajú zmeny v nadstavbe nie priamo a nie hneď.

V *Úvode ku kritike politickej ekonomie* Marx píše, že „na určitom stupni svojho vývoja sa materiálne produktívne sily spoločnosti dostávajú do protirečenia s existujúcimi výrobnými vzťahmi alebo — čo je len právny výraz toho — s vlastníckymi vzťahmi, v rámci ktorých sa doteraz pohybovaly. Z vývojových foriem produktívnych síl sa tieto vzťahy premieňajú na ich okovy. Vtedy nastáva epocha sociálnej revolúcie. So zmenou ekonomickej základne prevráti sa pomalšie alebo rýchlejšie celá obrovská nadstavba“.⁸

Takto zmena produktívnych síl musí viesť hneď k podstatnej, revolučnej zmene ekonomických základov spoločnosti (základne) a len potom pomalšie alebo rýchlejšie nastáva prevrat v celej obrovskej nadstavbe.

Pozorujeme napr., ako v súčasnom kapitalistickom svete produktívne sily

⁷ Za marxistickú jazykovedu, Bratislava 1950, 9.

⁸ K. Marx, *Úvod ke kritice politickej ekonomie*, Praha. 1946, 7.

dosiahly obrovský rozvoj. Nadstavba však v kapitalistickej spoločnosti, t. j. vládnuce politické, právne, náboženské, estetické, filozofické náhľady a im zodpovedajúce ustanovizne sú úplne reakčné. Zmena v produktívnych silách nevyvolala automaticky zmenu, likvidáciu nadstavby buržoáznej spoločnosti. Toto môže uskutočniť iba socialistická revolúcia.

Aby boli zničené nevyhovujúce, reakčné idey, náhľady, teórie a ustanovizne, musí byť predovšetkým zničený nevyhovujúci hospodársky poriadok, ktorý je brzdou rozvoja produktívnych síl.

Nadstavba nesúvisí teda bezprostredne s výrobou, s procesom výroby.

Tretia zvláštnosť nadstavby spočíva v tom, že má historický charakter. Podobne ako základňa aj nadstavba je kategória historická. Historicky daná základňa má svoju historicky danú nadstavbu. Feudálna základňa mala svoju nadstavbu, kapitalistická — svoju a socialistická — tiež svoju. Podstatná zmena tej alebo onej základne, jej likvidácia nevyhnutne vyvoláva aj likvidáciu jej zodpovedajúcej nadstavby. Vznik novej základne vyvoláva, rodí novú nadstavbu, zodpovedajúcu tejto základni.

Nemôže vzniknúť taká situácia, žeby základňa danej spoločnosti bola svojou povahou napr. kapitalistická a nadstavba celkom iná, jej protikladná. V takýchto podmienkach by určitá spoločnosť nemohla existovať. Aký charakter má základňa, taká je aj nadstavba.

Určitá rozdielnosť môže byť iba v prechodných obdobiach. Napr. pri prechode od feudalizmu ku kapitalizmu v lone starej spoločnosti živelne dozrievala nová, t. j. kapitalistická základňa, ale nadstavba, t. j. vládnuce politické, právne a iné náhľady a ustanovizne, predovšetkým štát, právne ustanovizne, cirkev — zostávala starou, feudálnou. Tento rozpor, protirečenie medzi novou základňou a starou nadstavbou sa riešil v procese buržoázných revolúcií.

Úlohou buržoázných revolúcií je práve uviesť do súladu nadstavbu s už dozrelou buržoáznou ekonomikou. Socialistická revolúcia vzniká na rozdiel od buržoáznej vtedy, keď niet alebo takmer niet ešte hotových foriem socialistického systému.

Súdruh Stalin píše:

„Hlavnou úlohou buržoáznej revolúcie je získať moc a uviesť ju do súladu s existujúcou buržoáznou ekonomikou, zatiaľ čo hlavnou úlohou proletárskej revolúcie je získať moc a iba potom vybudovať novú, socialistickú ekonomiku.“⁹

Aj socialistická nadstavba však ako celok formuje, dobudováva sa v súlade so socialistickou základňou. Sovietsky štát, ktorý vznikol v procese buržoázneho poriadku, mohol sa upevniť iba na báze socialistickej ekonomiky.

Ďalšia zvláštnosť nadstavby spočíva v tom, že v triednej spoločnosti má

⁹ J. V. Stalin, *Sočinenija* VIII, 21.

nadstavba triedny charakter. Nadstavba v triednej spoločnosti nemôže byť netriedna, nemôže nevyjadrovať vzťahy tried, na rozdiel od jazyka, ktorý nie je triedny, ale celonárodný.

Ďalší znak nadstavby je spojený s jej historickým charakterom. Nadstavba nežije dlho, nadstavba — to je produkt jednej epochy, so zmenou základne sa likviduje nadstavba, zaniká — hovorí s. Stalin — na rozdiel od jazyka, ktorý žije po celé stáročia, je produktom množstva epoch, prežíva zmeny v priebehu týchto storočí, postupne získavajúc novú kvalitu. Nadstavba žije, kým trvá základňa, ktorá ju zrodila; so zánikom základne zaniká, likviduje sa aj jej nadstavba. Nadstavba, zrodená základňou, má významnú úlohu vo vzťahu k základni.

„Nadstavba — píše s. Stalin — vytvára sa zo základne, ale to vôbec neznamená, že len odzrkadľuje základňu, že je pasívna, neutrálna, že sa chová ľahostajne k osudu svojej základne, k osudu tried, k povahe zriadenia. Naopak, nová nadstavba sa stáva mohutnou aktívnou silou, aktívne pomáha svojej základni nadobudnúť pevné formy, robí všetko, aby pomohla novému zriadeniu doraziť a zlikvidovať starú základňu a staré triedy.

Ináč to ani nemôže byť. Základňa práve preto utvára nadstavbu, aby jej táto nadstavba slúžila, aby jej aktívne pomáhala pri jej formovaní a upevňovaní, aby aktívne bojovala za likvidáciu starej, odumierajúcej základne s jej starou nadstavbou. Stačí, aby sa nadstavba zriekla tejto svojej služobnej úlohy, stačí, aby nadstavba prešla s pozície aktívnej obhajoby svojej základne na pozíciu ľahostajného pomeru k nej, na pozíciu rovnakého pomeru k triedam — hneď stratí svoju kvalitu a prestane byť nadstavbou.“¹⁰

Na príklade sovietskej socialistickej nadstavby vidíme, ako plnila túto svoju veľmi dôležitú aktívnu úlohu vo vytváraní, formovaní a upevňovaní socialistickej základne, ako pomáhala robotníckej triede zničiť a likvidovať starú buržoáznú základňu a vykorisťovateľské triedy.

Bez tejto aktívnej a služobnej úlohy socialistickej nadstavby oproti svojej základni nebolo by možné zabezpečiť víťazstvo proletariátu a zničiť staré, odumierajúce buržoázne zriadenie a jeho triedy.

Charakter pôsobenia nadstavby na základňu je rozličný a závisí od charakteru základne, od jej podstaty a od podstaty samej nadstavby; toto vidíme najmä dnes, keď je svet rozdelený na dva tábory, na tábor demokracie a socializmu a na tábor imperialistickej reakcie.

V súčasnej kapitalistickej spoločnosti nadstavba má reakčnú úlohu, hatí rozvoj produktívnych síl, stala sa zhubnou silou, nástrojom rozpútania dobyvačných vojen a imperialistických lúpeží. Aktívna úloha kapitalistickej nadstavby je hlavnou príčinou existencie kapitalizmu, prežitého a predurčeného

¹⁰ Za marxistickú jazykovedu, Bratislava 1950, 10.

na zánik. Lenin hovoril, že kapitalisti pre svoju existenciu potrebujú dvoch činiteľov: kata a popa. Kat — to je reakčný buržoázny štát, násilím potláčajúci odpor a vzbury pracujúcich mas proti neznesiteľnému kapitalistickému útlaku.¹¹ Keď Lenin hovoril o popovi, nemal na mysli iba popa v reverende, ale aj ideologov kapitalizmu vôbec, celý rad buržoáznych básnikov, spisovateľov, publicistov, sociologov, filozofov, pravicovo-socialistických pätolizačov buržoázie. Títo buržoázni ideologovia, propagátori majú otravovať vedomie mas, ubíjať u pracujúcich vôľu k boju, vieru vo vlastné sily, smieriť ich s existujúcim zriadením, rozsievať ilúzie, rozbíjať rady robotníckej triedy. Kapitalistická nadstavba má za cieľ ochraňovať kapitalistickú základňu, politicky a ideologicky utlačovať ľudové masy.

Sovietska socialistická revolučná pokroková nadstavba zabezpečuje neobmedzený vývin produktívnych síl našej socialistickej spoločnosti. Táto nadstavba je výrazom podstatných záujmov ľudu, jeho myšlienok, ideí, túžob, plní tvorivú úlohu, je v súlade — ako zástavnik mieru — s charakterom svojej základne.

Kapitalistická nadstavba a predovšetkým reakčný buržoázny štát a imperialistickej buržoázii slúžiaca svorka buržoáznych perohryzov, zlodejov pera, slúžia veci imperialistickej vojny. Socialistická nadstavba aktívne napomáha vec mieru na celom svete. Týmto slúži socialistickej základni.

V stalinskom výklade nadstavby treba zaznamenať ešte jeden dôležitý moment. Hospodárska základňa vznikala pred socializmom živelne, ako by mimo vôle a vedomia ľudí, neprechádzajúc predtým vedomím. Ako však vzniká nadstavba, živelne ako základňa alebo ináč? Prirodzene nevzniká živelne. I keď základňa, výrobné vzťahy vznikaly živelne až do obdobia socializmu, nadstavba nikdy nemôže vzniknúť živelne, lebo je produktom vedomej činnosti ľudí.

Nadstavba je produktom vedomej činnosti tried. Stará nadstavba zaniká a nová sa vytvára v období revolúcie. Revolúcia znamená zmenu živeľnej činnosti vo vedomí. Stalinov výklad nadstavby ako by nás vracal k Leninovmu výkladu, niektorými súdruhmi zabudnutému — rozlišovaniu výrobných a ideologických vzťahov.

V. I. Lenin v klasickej práci *Kto sú „priatelia ľudu“ ...?* rozdelil ekonomicke a ideologické vzťahy takto: prvé pri svojom vzniku neprechádzajú vedomím ľudí, druhé prechádzajú. Táto hlboká materialistická myšlienka našla svoj odraz aj v stalinskom výklade pojmu nadstavby.

Zastavme sa pri niektorých otázkach, o ktoré sa teraz vedú spory a diskusie. Často sa kladie otázka: prečo s. Stalin nezaradil vedu do nadstavby?

Veda je složitá forma spoločenského vedomia. Zahrnuje rozličné elementy

¹¹ V. I. Lenin, *Sočinenija* XXI, 206.

— spoločenské vedy, ktoré bezprostredne vyjadrujú politickú ideológiu určitej triedy, a prírodné vedy, ktoré nás oboznamujú so zákonmi prírody, nedotýkajúc sa bezprostredne triednych záujmov. Spoločenské vedy — to je politická ekonomia, veda o štáte a práve, dejiny, estetika, etika atď. Toto je triedna, strannícka veda, veda, slúžiaca danej základni, poskytujúc jej ochranu. Spoločenské vedy sú vedy strannícke. Sú zbraňou triedneho boja. Mechaniku, fyziku, chémiu, matematiku môže buržoázia využívať, ba ju aj využíva, avšak skutočnú vedu o spoločnosti, vedu marxistickú nemôže. Táto veda vzbudzuje u buržoázie smrteľný strach. Pozrime, čo hovorí Marx o politickej ekonomii:

„V oblasti politickej ekonomie sa slobodné vedecké bádanie stretáva nielen s tými nepriateľmi, ktorí sú aj v iných oblastiach. Svojrázny charakter materiálu, ktorým narába politická ekonomia, vyvoláva na arénu zápasov proti slobodnému vedeckému bádaniu najzúrivejšie, najnižšie a najodpornejšie vášne ľudskej duše — vyvoláva fúrie súkromného záujmu. Napr. vysoká anglikánska cirkev skôr odpustí útoky na 38 z 39 článkov jej náboženských symbolov, ako útoky na 1/39 jej peňažných dôchodkov. Dnes sám ateizmus predstavuje culpa levis (neveľký hriech) v porovnaní s kritikou tradičných vzťahov vlastníctva.“¹²

Politická ekonomia, skúmajúc vzťahy výroby a výmeny, dotýka sa otázky vlastníctva, otázky zisku, mzdy, ktoré svedčia o historicky prechodnom charaktere buržoázneho hospodárskeho poriadku. Akéže tu môže byť nezaujaté vedecké bádanie so strany buržoázie a jej ideologov?

Buržoázni ekonomovia mohli konať vedecké bádanie v oblasti teórie politickej ekonomie iba do určitého času, kým robotnícka trieda nevystúpila na javisko dejín ako samostatná politická sila (A. Smith, D. Ricardo).

Len čo boli odhalené triedne protirečenia medzi proletariátom a buržoáziou, uderila posledná hodina aj vedeckej buržoáznej politickej ekonomii.

Marx píše o tejto otázke:

„Buržoázia vo Francúzsku a v Anglicku získala politickú moc. Začínajúci triedny boj, praktický a teoretický, nadobúda stále jasnejšie a hrozivejšie formy. Zároveň uderila aj posledná hodina vedeckej buržoáznej politickej ekonomii. Odteraz nešlo už o to, či je správna alebo nesprávna tá alebo oná poučka, ale o to, či osoží alebo škodí kapitálu, či je vhodná alebo nevhodná, či je v súlade s policajnými dôvodmi alebo nie. Nezištné bádanie prenecháva miesto škriepkam námezdných pisárov, nezaujaté vedecké výskumy sa zamieňajú predpojatou, podlízavou apologetikou.“¹³

Iba robotnícka trieda a jej ideologovia Marx a Engels mohli vytvoriť vedeckú objektívnu politickú ekonomiu.

¹² K. Marx a F. Engels, *Sočinenija* XVII, 8.

¹³ Tamže, 13.

Čo sa tu však povedalo o politickej ekonomii, v nemalej miere vzťahuje sa aj na iné oblasti spoločenských vied.

Buržoázia je nepriateľom skutočnej vedy o spoločnosti. Lenin písal, že ak buržoázni ekonomovia v oblasti štatistických faktov a špeciálnych ojedinelých bádání môžu ešte čo-to urobiť, čo môžeme, ba musíme využiť, v oblasti teórie politickej ekonomie buržoázni profesori vystupujú ako pomocníci buržoázie. Tu nemožno veriť ani jedinému ich slovu.

Súčasná buržoázna politická ekonomia, buržoázna historiografia, sociológia je úplne prehnitá, reakčná ideológia, chrániaca buržoázne zriadenie. Pre buržoázných vedcov v tejto oblasti nie je rozhodujúca otázka pravdy, ale otázka obhajoby kapitalistického poriadku.

Tak sa majú veci so spoločenskými vedami. Tu možno, ba aj treba hovoriť o buržoáznej a proletárskej politickej ekonomii a aj o malomeštiackej (Sismondi, ruskí „národnici“ — Voroncov, Michajlovskij atď.). Pretože spoločenské vedy sú výrazom politickej ideológie tried, patria do nadstavby danej spoločnosti.

Ako je to však s prírodnými vedami? Patria tiež do nadstavby? Nie, v tomto prípade je to ináč. Prírodné vedy vznikajú z potrieb výroby, z potrieb výrobného procesu. Prírodné vedy slúžia výrobe. Súčasný priemysel je nemysliteľný bez prírodných vied. Marx a Engels hovoria, že zvláštnosť súčasného ťažkého priemyslu spočíva v uvedenom aplikovaní prírodovedných faktov.

Hľa, čo píše Engels o vzniku vedy: „Najprv — *astronomia* — už v dávnych časoch bola absolútne nevyhnutnou pre národnosti, zaoberajúce sa pastierstvom a poľnohospodárstvom. Astronomia v Egypte vznikala z nevyhnutnosti určiť čas rozvodnenia Nílu. Astronomia sa môže rozvíjať iba pomocou *matematiky*. Preto bolo potrebné zaoberať sa aj matematikou. Takto hneď na samom začiatku vznik a vývin vied bol podmienený výrobou.“¹⁴

Ak je nadstavba určená základňou, ak je nadstavba nepriamo spojená s výrobou cez základňu, zvláštnosť prírodných vied spočíva v tom, že sú bezprostredne späté s výrobou, slúžia výrobe a vyvíjajú sa v spojitosti s potrebami výroby, techniky.

Marx hovorí, že rozvoj produktivity práce sa deje zároveň s pokrokom vedy a techniky, rozvoj produktivity práce uvádza do súvislosti s vývinom vedy a techniky. Toto obzvlášť platí v socialistickom hospodárskom systéme. Vezmime napr. päťročný plán Akadémie vied. Je podmienený vytvorením materiálno-technických základov komunizmu, ozbrojením pracujúcich najpokrokovejšou technikou, dosiahnutím vysokej komunistickej produktivity práce, zaisťujúcej hojnosť materiálnych statkov. Prírodné vedy v Sovietskom sväze a v ľudovodemokratických krajinách slúžia socialistickej výrobe.

¹⁴ K. Marx a F. Engels, *Sočinenija* XIV, 438.

Výroba má u nás celonárodný charakter a v tomto smysle aj veda slúži ľudu. V kapitalistickom svete je veda slúžkou buržoázie. Marx hovorí, že veda v buržoáznej spoločnosti je otrokyňou kapitálu. Kapitál z vedy iba ťaží, vykorisťuje ju, podobne ako vykorisťuje prácu.

Kým v Sovietskom sväze je veda tvorivou silou, ktorá nám pomáha pretvárať prírodu, podrobovať jej sily spoločnosti, zatiaľ v kapitalizme veda slúži nielen tomuto cieľu, ale predovšetkým ničeniu, vojne alebo vykorisťovaniu pracujúcich buržoáziou. Ako príklad uvediem objav atómovej energie.

Využitie vedy v socialistickej a kapitalistickej spoločnosti je nielen rozličné, ale priamo protirečivé. Toto sa však nedotýka samého charakteru vedy ako súhrnu alebo systému objektívnych poznatkov, preverených praxou a slúžiacich praxi, výrobe. Eukleidova geometria, Archimedov zákon, Newtonov zákon, Darwinove základné zákony, Mendeleejevove, Lomonosovove, Lavoisierove zákony nemajú triedny charakter. Tu niet nič triedneho. Prírodná veda, ako súhrn zákonov, poučiek, formúl, je ľahostajná k triedam, hoci triedy nie sú ľahostajné k nej. Tieto poučky, formuly vyjadrujú také objektívne pravdy, ktoré sa zpravidla priamo nedotýkajú záujmov tried.

Potrebné je ešte poukázať na ďalšiu zvláštnosť, ktorou sa prírodné vedy líšia od nadstavby. Nadstavba — hovorí s. Stalin — slúži spoločnosti ideami. Aj prírodné vedy slúžia spoločnosti ideami, princípmi, ale nielen ideami, nielen princípmi. Pozrite sa na prácu Mičurina a mičurincov, ktorí vypestovali desiatky nových druhov ovocných stromov, plodín. Naši mičurinci a lysenkovci vytvorili nielen nové myšlienky, ale aj nové hmotné veci, vypestovali nové druhy pšenice, raži a tam, kde vyrástol zo zrna jeden klas, dnes rastú dva. Naša sovietska strojárská veda pomohla skonštruovať nové typy strojov, prvotriednych točoviek. Chémia vytvára nové umelé druhy surovín, nové chemické slúčeniny. Teda aj z toho vyplýva, že prírodné vedy nemožno zaradiť bez výhrady do nadstavby.

Súčasne však aj dejiny vied sú odrazom triedneho boja. Ako je to vlastne? Veď nielen spoločenské, ale aj prírodné vedy sú arénou boja rozličných smerov. Či nebola astronómia do vzniku Kopernikovej teórie, ba aj neskôr arénou triedneho boja, i keď je prírodnou vedou? Či Darwinova teória a darwinizmus nie sú až podnes javiskom triedneho boja? Pred našimi očami vedú mičurinci a lysenkovci rozhorčený triedny boj s nepriateľmi materialistickej biológie — s weismannovcami a morganovcami. A či sa vo fyzike nevedie boj proti idealizmu? Či v chémii neprebíha boj proti reakčnej teórii rezonancie?

Ako si toto máme vysvetliť? Nedostávame sa tu do protirečenia sami so sebou? Nie. Vo vede, v prírodných vedách je potrebné rozlišovať po prvé vedecky preverené fakty; po druhé zákony, poučky, formuly; po tretie špeciálne teórie, hypotézy a napokon všeobecno-teoretické, ideologické, filozofické základy. Fakty, zákony, formuly, poučky nie sú triedne a môžu slúžiť

rozličným spoločnostiam. Vo vede však sú aj teoretické črty, dotýkajúce sa podstaty svetonáhľadu; to sú ideologické, filozofické základy. Darwin okrem objektívnych zákonov a vedecky preverenej teórie, ktoré uznávame, má niečo, čo prevzal od farára Malthusa. Toto odmietame. Newton okrem svojich zákonov nebeskej mechaniky, ktoré prijímame, má učenie o božskom prvom impulze. Toto odmietame ako popovčinu. Lenin hovorí, že v buržoáznej spoločnosti profesori fyziky v špeciálnych oblastiach dosahujú vzácne vedecké objavy. Preberáme ich, ale čo sa týka filozofie, tu im nemožno dôverovať. Idealistickú filozofiu treba zahodiť medzi odpadky, hovoril Lenin.

V akom vzájomnom pomere sú rozličné prvky vedy? Sú ľahostajné jeden k druhému? Samozrejme, že nie. Vedec má len jednu hlavu a rozumie sa, že pri vysvetľovaní zákonov do samého predmetu bádania vnáša niečo z tohto ideologického filozofického základu. Skutočným, spoľahlivým a pravdivým filozofickým základom vo vede môže byť iba dialektický materializmus.

Lenin hovorí, že skutočná veda je v podstate vždy materialistická. Hovorí, že fyzika v buržoáznej spoločnosti, prežívajúc revolúciu (v prvom desaťročí XX. stor.), živelné vytvárala dialektický materializmus. Podľa toho je veľmi pochybené zjednodušujúce tvrdenie, ako by veda iba v Sovietskom sväze rodila dialektický materializmus. Vnútna podstata fyziky, jej rozvoj podľa Lenina nevyhnutne rodí dialektický materializmus. Jeho rozšírenie však medzi prírodovedcami hatí kapitalistické zriadenie, reakčná idealistická filozofia buržoázie. Iba takí pokrokoví vedci ako Joliot-Curie a Langevin sa mohli v podmienkach kapitalizmu úplne a vedome rozísť s idealizmom a buržoáznou ideológiou. Vedíme boj proti ideologickým základom buržoáznej vedy, ktorá je v podstate idealistická a metafyzická, nesmieme však zatvárať oči pred cenným a veľkým, čo vytvorila veda pred socializmom. Lenin a Stalin vždy rozlišovali vo vede kladné poznatky od idealistických výmyslov. V tejto súvislosti hovoríme o pokrokovej, sovietskej vede vtedy, keď v buržoáznej spoločnosti sa veda stáva a už sa aj stala vo viacerých oblastiach a smeroch reakčnou.

V prírodných vedách sú teda aj nadstavbové momenty — sú to ideologické, filozofické základy. Svojimi filozofickými základmi, všeobecne svetonáhľadovými uzávermi prírodné vedy sú spojené s tou alebo onou nadstavbou. A táto stránka prírodovedy je podrobená zákonom rozvoja nadstavby.

V priebehu mnohých vekov nahromadené pozitívne poznatky, stelesňujúce ľudskú skúsenosť, zachovávajú sa s likvidáciou odumierajúcich základní a nadstavieb. Každé nové pokolenie vnáša niečo nového do pokladnice ľudských vedomostí. Lenin a Stalin učili a učia, že robotnícka trieda zničiac kapitalistickú základňu a jej nadstavbu je povinná prevziať všetky pozitívne objektívne znalosti zákonov prírody, techniku a postaviť ich do služieb budovania komunizmu. Práve takto postupovala sovietska robotnícka trieda. Tento príklad nasledujú aj ľudovodemokratické krajiny.

Sovietski vedci úspešne riešia vedecké úlohy, spojené s výstavbou materiálno-technickej základne komunizmu, s upevnením obrany našej krajiny.

Otázka základne a nadstavby nie je iba teoretická, ale aj praktická, politická otázka. Správne chápanie problému základne a nadstavby, zákonov ich rozvoja slúži ako teoretický základ politiky boľševickej strany v oblasti kultúry, vedy a umenia.

(F. V. Konstantinov: *Razvitije tovariščem I. V. Staliny* marksistsko-leninskoj teorii o bazise i nadstrojke. Izvestija Akademii nauk SSSR, ser. istorii i filosofii VIII, 3, 1951, strán 209—220.)

Preložila Ž. Sirácka